

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته‌ی تاریخ ایران اسلامی

عنوان

بررسی تطبیقی تاریخ‌نگاری دو کتاب «*خلاصه السیر*» و «*خلدبرین*» در دوره صفوی

استاد راهنما

خانم دکتر نزهت احمدی

دانشجو

سمیره خوشدل

مهر ۱۳۹۰

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده ادبیات، زبان‌ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته‌ی تاریخ ایران اسلامی

عنوان

بررسی تطبیقی تاریخ‌نگاری دو کتاب «*خلاصه السیر*» و «*خلدبرین*» در دوره صفوی

استاد راهنما

خانم دکتر نزهت احمدی

استاد مشاور

آقای دکتر اسماعیل حسن زاده

دانشجو

سمیره خوشدل

مهر ۱۳۹۰

تمامی حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه الزهراء(س) است.

تقدیم به

آنان که بخشیدند و فراموش کردند هر آنچه
را که من ستاندم و فراموش کردم.

تقدیر و تشکر

به نام خداوندی که داشتن او جبران همه نداشته‌های من است می ستایمش، چون لایق ستایش است .

از اساتید محترم دانشگاه الزهراء(س)، خصوصاً اساتید گروه تاریخ کمال تشکر را دارم که در طول تحصیل با ما دانشجویان همچون فرزندان خود رفتار کرده و هیچ گاه ما را از راهنمایی‌های خود بی‌بهره نمودند.

اتمام این پایان نامه را مدیون و ممنون اساتید عزیزم، سرکار خانم دکتر نزهت احمدی و جناب آقای دکتر حسن زاده هستم که راهنمایی و مشاوره این رساله را پذیرفتند. از خانواده‌ام که پشتیبان من در تمام مراحل زندگییم هستند و همچنین از دوستان و همکلاسی‌های مهربانم خصوصاً فاطمه معلمی، فام تی چان هوین و شهین رادمهر که باعث دلگرمی من بودند، بی‌نهایت ممنونم.

چکیده

تاریخ‌نگاری دوره‌ی صفوی یکی از مهمترین وجوه فرهنگی این دوره می‌باشد. در این دوره مورخان با توجه به فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود و همچنین بینش و نگرش خود از وقایع، دست به تألیف کتبی با هدف نگارش وقایع مهم تاریخی زده‌اند. در واقع بررسی محتوا و اشکال تاریخ-نگاری این دوره، می‌تواند باب تازه‌ای را در ارتباط با مسائل مورد توجه جامعه آن روز و مورخان این آثار که متأثر از شرایط زمان خود بودند، بگشاید.

تاریخ‌نگاری بعد از مرگ شاه عباس اول تاکنون مورد غفلت محققان امروزی قرار گرفته است و با دیدی کلی گرایانه آن را فاقد بررسی می‌دانند. بدین منظور در این پژوهش سعی شده است تا به بررسی دو کتاب *خلاصه‌السییر اثر محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی* (ت. ۱۰۴۸. ه. ق) و *خلدبرین* تألیف محمد یوسف واله اصفهانی (ت. ۱۰۷۸. ه. ق) پردازد و به یافته‌های تازه‌ای در ارتباط با تاریخ-نویسی این دو مورخ و آثار آنان مبادرت نماید و روشن سازد خاستگاه اجتماعی و سیاسی و همچنین گرایش‌های فکری و مذهبی دو نویسنده و از طرفی تحولات سیاسی چه تأثیری بر تاریخ‌نگاری دو مورخ داشته است.

طی بررسی انجام شده با استفاده از روش تطبیقی معلوم شد این دو از مورخان درباری بوده‌اند که با توجه به سنت تاریخ‌نگاری این دوره تاریخ‌نگاری آن‌ها بیشتر رویکردی سیاسی و نظامی داشته است و شرایط مذهبی حاکم در این دوره، سبب افزایش نمادهای شیعی در آثارشان شده است.

واژگان کلیدی:

تاریخ‌نگاری صفوی - خلاصه‌السییر - محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی - خلدبرین - محمد یوسف واله قزوینی اصفهانی

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
چکیده	
مقدمه	۱

فصل اول: مبانی پژوهش

۱-۱: مسئله پژوهش	۴
۲-۱: پرسش‌های پژوهش	۵
۳-۱: فرضیه‌های پژوهش	۵
۴-۱: تعریف واژگان پژوهش	۶
۵-۱: روش پژوهش	۷
۶-۱: معرفی و نقد پیشینه پژوهش	۷
۷-۱: بررسی و نقد منابع پژوهش	۱۱

فصل دوم: مروری بر سیر تطور تاریخ‌نگاری در دوره‌ی صفویه

۱-۲: زمینه مبحث	۱۵
۲-۲: تاریخ‌نگاری ایران از تاسیس سلسله صفوی تا روی کار آمدن شاه عباس اول (۹۰۷-۹۹۶ ه.ق/۱۵۰۱-۱۵۸۸ م)	
۱-۲-۲: تواریخ عمومی	۱۹
۲-۲-۲: تواریخ سلسله‌ای	۲۱
۳-۲-۲: تواریخ محلی	۲۳
۴-۲-۲: تواریخ دیگر	۲۳
۱-۴-۲-۲: تاریخ عامیانه یا داستانی	۲۳
۲-۴-۲-۲: تاریخ منظوم	۲۴
۵-۲-۲: تذکره‌ها	۲۵
۳-۲: سیر تاریخ‌نگاری از سلطنت شاه عباس اول تا پایان سلطنت شاه عباس دوم (۹۹۷-۱۰۳۷ ه.ق/۱۵۸۸-۱۶۲۸ م)	
۱-۳-۲: تواریخ عمومی	۲۶
۲-۳-۲: تواریخ سلسله‌ای	۲۷
۳-۳-۲: تواریخ محلی	۲۹
۴-۲: روند تاریخ‌نگاری از سلطنت شاه سلیمان تا سقوط سلسله صفوی (۱۰۷۷-۱۱۳۵ ه.ق/۱۶۶۶-۱۷۲۲ م)	
۱-۴-۲: تواریخ عمومی	۳۰

- ۲-۴-۲: تواریخ سلسله‌ای..... ۳۱
- ۳-۴-۲: تذکره‌ها..... ۳۲

فصل سوم: بررسی خاستگاه اجتماعی و سیاسی محمد معصوم بن خواجگی و

محمد یوسف واله اصفهانی

۳-۱: نگاهی به احوال و زندگانی محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی

- ۳-۱-۱: از تولد تا مرگ محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی..... ۳۴
- ۳-۱-۲: پیشینه خانوادگی محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی..... ۳۷
- ۳-۱-۲-۱: برادر بی نام و نشان محمد معصوم اصفهانی..... ۳۷
- ۳-۱-۳: از منصب اشراف شترخان در اصفهان تا وزارت قرباغ..... ۳۷
- ۳-۱-۴: آثار به جا مانده از محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی..... ۳۸
- ۳-۱-۴-۱: خلاصه السیر، تاریخ روزگار شاه صفی..... ۴۰

۳-۲: زیست نامه محمد یوسف واله اصفهانی

- ۳-۲-۱: مختصری از زندگی نامه محمد یوسف واله اصفهانی..... ۴۳
- ۳-۲-۲: خاندان محمد یوسف قزوینی اصفهانی..... ۴۸
- ۳-۲-۲-۱: برادران محمد یوسف اصفهانی..... ۴۹
- ۳-۲-۲-۲: میرزا محمد طاهر وحید..... ۵۰
- ۳-۲-۲-۲: آثار میرزا محمد طاهر وحید..... ۵۳
- ۳-۲-۲-۳: سایر برادران محمد یوسف واله اصفهانی..... ۵۶
- ۳-۲-۳: فرزندان محمد یوسف اصفهانی..... ۵۷
- ۳-۲-۴: معرفی آثار..... ۵۸
- ۳-۲-۴-۱: آثار منظوم..... ۵۸

- ۳-۲-۴-۲: آثار منشور..... ۵۹

۳-۳: شرح مختصر اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران بعد از مرگ شاه عباس اول

- ۳-۴: انعکاس خاستگاه مورخ در تاریخ نویسی..... ۶۳
- ۳-۴-۱: جایگاه و منزلت اجتماعی و سیاسی دو مورخ و تأثیر آن بر تاریخ نویسی شان..... ۶۳
- ۳-۴-۱-۱: مشروعیت بخشی به قدرت حاکم..... ۶۵
- ۳-۴-۱-۲: ذکر کارهای عمرانی شاه جهت تجلیل از وی..... ۷۹
- ۳-۴-۱-۳: گزینشی عمل کردن در نگارش تاریخ..... ۸۰

۳-۴-۱-۳-۱: توجه به مسائل اجتماعی در جهت اقدامات حکومت..... ۸۱

۳-۴-۱-۴: به کارگیری منابع تاریخی، اسناد و مدارک دولتی در نگارش تاریخ..... ۸۴

فصل چهارم: بررسی دو کتاب از نظر سبک و نگارش

۴-۱: بررسی قالب و شکل تاریخ‌نگاری..... ۹۴

۴-۱-۱: خلاصه السیر تاریخی اختصاصی یا عمومی..... ۹۴

۴-۱-۲: خلدبرین (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم)، بخشی از تاریخ عمومی..... ۹۳

۴-۲: استفاده از آیه‌های قرآنی، عبارتهای عربی، اشعار و ضرب‌المثل‌ها در متن..... ۹۸

۴-۲-۱: کاربرد استفاده از آیه‌های قرآنی..... ۹۹

۴-۲-۲: استفاده از عبارتهای عربی در متن (احادیث، امثال)..... ۱۰۰

۴-۲-۳: اشعار به کار رفته در دو اثر..... ۱۰۱

۴-۳: سبک انشای دو اثر..... ۱۰۴

۴-۴: تنظیم مطالب بر اساس ترتیب زمانی و سالشماری..... ۱۰۷

۴-۵: طرح مقدمه قبل از شرح واقعه..... ۱۱۰

۴-۶: کاربرد ماده تاریخ در دو اثر..... ۱۱۱

۴-۷: ارجاع مطالب به بعد یا قبل..... ۱۱۰

۴-۸: چگونگی تحلیل و تبیین علل وقایع..... ۱۱۶

۴-۹: رعایت بی‌طرفی یا نگاهی جانبدارانه..... ۱۱۸

۴-۱۰: تأثیرپذیری از منابع تاریخی..... ۱۲۲

فصل پنجم: بازتاب گرایش فکری - مذهبی دو مورخ در آثارشان

۵-۱: گرایش فکری - مذهبی دو مورخ..... ۱۲۹

۵-۲: نگرش تقدیرگرایی یا واقع‌گرایی..... ۱۳۰

۵-۳: توجه به خرافات..... ۱۳۷

۵-۳-۱: توجه به تنجیم..... ۱۳۷

۵-۳-۲: توجه به طالع بینی..... ۱۳۹

۴-۵: انعکاس عناصر شیعی..... ۱۴۰

فصل ششم: تأثیر تحولات سیاسی بر بینش تاریخ‌نگاری دو نویسنده

- ۱-۶: بررسی مختصر اوضاع سیاسی ایران در زمان سلطنت شاه صفی و تا پایان سلطنت شاه عباس دوم (۱۰۳۷-۱۰۷۷ ه.ق. ۱۶۶۶-۱۶۲۸ م)..... ۱۴۴
- ۲-۶: انعکاس مسائل سیاسی داخلی ۱۴۶
- ۱-۲-۶: کشمکش‌های داخلی و نحوه انعکاس آن ۱۴۷
- ۲-۲-۶: عزل و نصب مقام‌ها..... ۱۵۰
- ۳-۲-۶: مجازات‌های سیاسی و چگونگی شرح آن ۱۵۳
- ۴-۲-۶: تصویر زنان متنفذ سیاسی..... ۱۵۶
- ۳-۶: بازتاب مسائل سیاسی برون مرزی..... ۱۵۸
- ۱-۳-۶: روابط نظامی و سیاسی با عثمانی..... ۱۵۹
- ۲-۳-۶: روابط نظامی و سیاسی با دیگر همسایگان (ازبکان، گورکانیان هند و روس)..... ۱۶۳
- ۳-۳-۶: روابط سیاسی و تجاری با فرنگیان..... ۱۶۷
- نتیجه‌گیری:**..... ۱۶۹
- فهرست منابع و مآخذ..... ۱۷۶

فهرست جداول

جدول (۱) القاب شاه صفی در کتاب خلاصه السیر.....	۶۷
جدول (۲) القاب شاه عباس دوم در کتاب خلاصه السیر.....	۶۸
جدول (۳) القاب شاه صفی در کتاب خلدبرین.....	۶۸
جدول (۴) القاب شاه عباس دوم در کتاب خلدبرین.....	۷۱
جدول (۵) کاربرد ماده تاریخ در خلاصه السیر.....	۱۱۲
جدول (۶) کاربرد ماده تاریخ در خلدبرین.....	۱۱۲
جدول (۷) آیه قرآنی و عبارت عربی در خلاصه السیر.....	۱۳۲
جدول (۸) اشعار فارسی در خلاصه السیر.....	۱۳۳
جدول (۹) آیه قرآنی و عبارت عربی در خلدبرین.....	۱۳۶
جدول (۱۰) شعر فارسی در خلدبرین.....	۱۳۶

مقدمه

تاریخ‌نگاری ایران در دوره اسلامی در نتیجه‌ی تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از قرون سوم و چهارم در حدود جغرافیایی ایران شکل گرفت و به صورت یکی از زیر مجموعه‌های تاریخ‌نگاری اسلامی درآمد. مورخین ایرانی، تاریخ را با تأکید بر شرح مفصل وقایع سیاسی و نظامی با استفاده از مضامین اسلامی - ایرانی در قالب‌های تاریخ عمومی، سلسله‌ای و اختصاصی به زبان فارسی به نگارش درآوردند که این نوع از تاریخ‌نگاری در نزد محققان تا قبل از رواج شیوه‌های نو در تدوین تاریخ به تاریخ‌نگاری سنتی اشتها دارد.

سلسله صفویه به خاطر دیرپایی‌اش از تعدد منابع تاریخ‌نگاری در تاریخ ایران جایگاه ویژه‌ای دارد. مورخان این دوره با تکیه بر میراث تاریخ‌نگاری ادوار پیش، تاریخ را با استفاده از مضامین شیعی که مورد تأکید خاندان صفوی بود به نگارش درآوردند.

در این پژوهش دو اثر تاریخ‌نگاری اواسط سلسله‌ی صفوی یعنی، «خلاصه‌السیر» اثر محمد معصوم بن خواجگی و «خلدبرین» (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم) که قسمتی از تاریخی عمومی اثر محمد یوسف واله اصفهانی است، انتخاب شده است. با توجه به پرسش‌های پژوهش، تأثیر خاستگاه اجتماعی و سیاسی و نیز تأثیر گرایش‌های فکری - مذهبی دو نویسنده را بر تاریخ‌نگاریشان بررسی نماید و همچنین روشن سازد تحولات سیاسی بر بینش تاریخ‌نگاری این دو چه تأثیری گذاشته است. این رساله در شش فصل تدوین شده و سعی شده است تا به بررسی هر دو اثر و مورخین این آثار بر اساس شیوه‌های رایج در تاریخ، یعنی روش توصیفی، تحلیلی و مقایسه‌ای بپردازد.

فصل اول به مبانی پژوهش از جمله؛ طرح مسئله، پرسش‌های پژوهش، فرضیه‌ها و روش اختصاص داده شده است. فصل دوم با عنوان مروری بر سیر تطور تاریخ‌نگاری در دوره صفویه، تاریخ‌نگاری صفویه را به سه دوره زمانی و بر مبنای قالب تاریخ‌نویسی مورد بررسی قرار می‌دهد.

فصل سوم به بررسی و مقایسه زندگی شخصی، سیاسی و همچنین پایگاه اجتماعی مورخان و خاندان آن‌ها و همچنین معرفی آثار آنان توجه شده است.

فصل چهارم بررسی دو کتاب از نظر سبک و نگارش (ویژگی‌های ظاهری) می‌باشد.

فصل پنجم گرایش‌های فکری - مذهبی دو مورخ و تأثیر آن بر تاریخ‌نویسی شان توسط نگارنده مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته است.

فصل ششم تأثیر تحولات سیاسی بر بینش تاریخ‌نگاری دو مؤلف را مورد بررسی قرار گرفته است. البته گفتن این نکته لازم است که دو نویسنده در یک دوره زمانی یکسان به سر نمی‌بردند و بنابراین نگارنده به طور کلی شباهت و تفاوت تاریخ‌نگاری دو نویسنده و نوع نگاه هر دو را در نحوه انعکاس مطالب سیاسی داخلی و خارجی مورد توجه و نقد قرار داده است.

در پایان هم یک نتیجه‌گیری کلی بر اساس مندرجات این پژوهش و یافته‌های نگارنده صورت گرفته است و نقاط ضعف و قوت دو اثر را با توجه به این پژوهش ارائه شده است. این نوشتار، ارزیابی و تحلیل و تعمق در متون تاریخی فراموش شده‌ای می‌باشد که به دلیل داشتن نثری متکلف و گاه منشیانه و همچنین مطالب خشک و خشن سیاسی و نظامی مورد بی‌مهری قرار گرفته‌اند. این پژوهش تنها توانسته است گوشه‌ای از زوایای تاریک تاریخ‌نگاری دو کتاب *خلاصه السیر* و *خلدبرین* را روشن نماید به همین منظور این پژوهش مقدمه‌ای برای پژوهش‌های بعدی در آینده‌ای نزدیک می‌باشد.

فصل اول

مبانی پژوهش

۱-۱: مسئله پژوهش

تاریخ‌نگاری بازتاب بینش، نگرش اجتماعی و فرهنگی هر قوم و ملت به جهان، انسان و جامعه است. تاریخ‌نگاری صورت نوشتاری گزارش‌های وقایع تاریخ، توسط مورخ است که بعد فلسفی و جامعه-شناسی جوامع را منعکس می‌کند. میان عصر مورخ و تاریخ‌نگاری او ارتباط مستقیمی وجود دارد. از این رو روشن کردن ارتباط میان دوران زندگی مؤلف و اوضاع حاکم بر آن و شیوه تاریخ‌نگاری او نکته مهمی است. مفهوم تاریخ‌نگاری، نوع برداشت مورخ از وقایع تاریخی و سیر تحول این وقایع است و این گونه برداشت‌ها از اوضاع حاکم بر جامعه و تربیت خاص که بینش، دانش و ارزش‌های مورخ را به وجود آورده، تأثیر پذیرفته است.

در زمان سلسله‌ی صفویه ما شاهد تعدد آثاری با هدف تاریخ‌نگاری به زبان فارسی در طی دو قرن و نیم هستیم. از یک دیدگاه، مورخان صفوی موضوع جدید و چشمگیری را در تاریخ‌نگاری مطرح نکردند، اگر چه به دلیل ویژگی‌های خاص مذهبی این دوره، درک مورخ نسبت به هستی با دوره‌های قبل تفاوت دارد. از ویژگی‌های آثار تاریخ‌نگاری این دوره، همچون دوره‌های قبل، حکومت‌محوری، غلبه جنبه‌های ادبی بر تاریخی و عدم دید انتقادی و تحلیلی است.

بسیاری از منابع تاریخ‌نگاری دوره صفوی خصوصاً دوره میانی - بعد از مرگ شاه عباس اول - از لحاظ بررسی بینش و روش مورخان مورد غفلت قرار گرفته است. هر چند نوشته‌هایی مختصر و مقالاتی چند و یا مقدمه بعضی از مصححان در ابتدای این منابع، مطالبی در ارتباط با متون تاریخی عنوان می‌کنند که آن نیز بیشتر به اهمیت ادبی و یا مشخصات ظاهری آنها اختصاص دارد. نگارنده در نظر دارد تا در مورد دو اثر تاریخی اواسط دوره صفوی با توجه به سال تألیف، خلاصه السیر (تاریخ روزگار شاه صفی)^۱ (ت. ۱۰۴۸.ق) نوشته محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی و خلدبرین^۲ (ت. ۱۰۷۸.ق) اثر میرزا محمد یوسف واله قزوینی اصفهانی به پژوهش بپردازد و بینش و روش، تأثیر خاستگاه اجتماعی و سیاسی آنان بر آثارشان و گرایش فکری - مذهبی دو مورخ را واکاوی نماید و با رویکردی مقایسه‌ای این دو اثر را با هم مقایسه و تطبیق دهد.

آنچه که در این پایان‌نامه مورد بررسی قرار می‌گیرد، روضه هشتم با توجه به کتاب ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم (۱۰۳۸-۱۰۷۱.ق) خلدبرین (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم) است که مورد ارزیابی و مقایسه با خلاصه السیر قرار خواهد گرفت.

هدف از این پایان‌نامه تنها معرفی متون تاریخی یا بررسی زندگی نامه مورخان نیست، بلکه تلاشی است تا الگوها، روش‌ها و بینش تاریخ‌نگاری دو مورخ در بستر اوضاع اجتماعی، فکری و سیاسی عصر با توجه به آثارشان به صورت تطبیقی با یکدیگر مقایسه نماید و روشن شود تحولات سیاسی بر تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری این دو مورخ چه تأثیری داشته است؟ چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در تاریخ اختصاصی خلاصه السیر و بخشی از تاریخ عمومی خلدبرین وجود دارد؟

۱-۲: پرسش‌های پژوهش

۱. خاستگاه اجتماعی و سیاسی محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی و محمد یوسف واله اصفهانی

چه تأثیری بر تاریخ‌نگاری آن‌ها در نگارش خلاصه السیر و خلدبرین داشته است؟

۲. گرایش‌های فکری - مذهبی محمد معصوم بن خواجگی و واله اصفهانی چه تأثیری بر تاریخ‌نگاری -

شان نهاده است؟

۳. تحولات سیاسی بر تاریخ‌نگاری این دو نویسنده چه تأثیری داشته است؟

^۱ محمد معصوم، خواجگی اصفهانی. (۱۳۶۸) خلاصه السیر تاریخ روزگار شاه صفی. مصحح: ایرج افشار. تهران: انتشارات علمی.

^۲ محمد یوسف واله، قزوینی اصفهانی. (۱۳۸۲) خلدبرین. مصحح: محمد رضا نصیری، تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

۱-۳: فرضیه‌های پژوهش

۱. خاستگاه اجتماعی و سیاسی مورخان (محمد معصوم بن خواجه‌گی و محمد یوسف واله اصفهانی) موجب تداوم سنت تاریخ‌نگاری رسمی و درباری در تاریخ‌نگاری آنها شده است.
۲. گرایش مذهبی آنها موجب افزایش قابل توجه نمادهای شیعی در تاریخ‌نگاری آنها شده است و اعتقاد آنها به تقدیرگرایی مانع تحلیل وقایع تاریخی شده است.
۳. تحولات سیاسی این دوره، از جمله؛ جنگ با همسایگان، شورش‌های داخلی و روابط با دولت‌های خارجی موجب توجه بیشتر آنها به رویکرد سیاسی و نظامی در تدوین کتاب‌های شان شده است.

۱-۴: تعریف واژگان پژوهش

تاریخ‌نگاری: این واژه به معنای نگارش تاریخ است که به عنوان اصطلاحی خاص، به معنی وصف و ثبت زمانمند وجوه گوناگون حیات و احوال انسان در عرصه‌ی سیاست و اجتماع، توسط مورخ با استفاده از روش، بینش و شیوه تنظیم خاص است. در واقع تاریخ‌نگاری هر دوره انعکاس شرایط سیاسی، اجتماعی و فکری یک جامعه و نوع دیدگاه مورخ که به عنوان نماینده جامعه‌اش به نگارش تاریخ پرداخته، می‌باشد.

در این پژوهش، تاریخ‌نگاری ایران اسلامی به زبان فارسی و خصوصاً تاریخ‌نگاری عصر صفوی - دوره میانی - مد نظر پژوهشگر می‌باشد، تاریخ‌نگاری که، براساس مشاهدات شخصی مورخ، استفاده از اسناد و مدارک موجود و یا بایگانی شده دولتی به دست آمده باشد.^۳ مفهوم تاریخ‌نگاری در اینجا، بررسی مقایسه‌ای ویژگی‌های تاریخ‌نگاری دو متن تاریخی *خلاصه‌السییر* و *خلدبرین* از لحاظ سبک، محتوا و شرایط سیاسی، اجتماعی و فردی که بر تاریخ‌نگاری دو مورخ تأثیر گذاشته شده، می‌باشد.

بررسی تطبیقی: دهخدا در تعریف واژه تطبیق می‌گوید: « دربرگرفتن تمامه چیزی را و شامل گشتن و برابر کردن دو چیز با هم، مطابقه و مقابله و موافقت دو چیز با هم، »^۴.

در این پژوهش، منظور از بررسی تطبیقی، مقایسه دو کتاب از لحاظ سبک و الگوی نگارش، بررسی و مقایسه جایگاه سیاسی و اجتماعی، گرایش‌های فکری - مذهبی دو نویسنده اثر می‌باشد. اگر چه دو نویسنده از لحاظ زمانی در یک دوره مشترک نبوده‌اند و حدود سی سال از لحاظ سال تألیف با

^۳. صادق سجادی؛ هادی عالمزاده. (۱۳۸۶) *تاریخ‌نگاری در اسلام*، تهران: انتشارات سمت، ص ۱۱.

^۴. علی اکبر دهخدا. (۱۳۷۷) *فرهنگ لغت دهخدا*، ج. ۴، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران، ص ۵۹۴۱.

هم اختلاف زمانی دارند. اما محقق در نظر دارد تا با نگاهی کلی‌گرایانه و به طور مقایسه‌ای به تفکری که در پس نگارش این دو اثر تاریخی وجود دارد، پی برد.

۱-۵: روش پژوهش

برای مقایسه و تطبیق دو مورد انتخابی از منابع دوره صفوی، ابتدا از روش کتابخانه‌ای برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. داده‌ها پس از گردآوری از منابع، با استفاده از سه روش مقایسه‌ای (Comparative Method)، روش تحلیلی (Analytical Method) و روش توصیفی (Descriptive Method) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. سپس این دو کتاب به طور جداگانه‌ای از لحاظ نگرش و محتوا مورد بررسی قرار گرفته و با انطباق آن‌ها به شباهت‌ها و تفاوت‌ها پی برده و به بینش و روش خواجگی اصفهانی و واله اصفهانی در آثارشان دست یافته شده است.

۱-۶: معرفی و نقد پیشینه پژوهش

بررسی همه جانبه‌ای از تاریخ‌نگاری دوره میانی سلسله صفوی و خصوصاً کتاب خلاصه السیر و مؤلفش، محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی و خلدبرین (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم) و نویسنده‌اش محمد یوسف واله اصفهانی صورت نگرفته است. در ارتباط با خلاصه السیر هیچ مقاله‌ای با این نام یا با نام مؤلفش در مجلات تخصصی و غیر تخصصی درج نشده و اما در مورد کتاب خلدبرین قضیه فرق می‌کند و اکثراً مربوط به روضه و حدیقه‌های دیگر می‌باشد و اما مقاله‌هایی که درباره پژوهش مورد نظر نگاشته شده است:

«نگاهی به کتاب خلدبرین»، درباره واله اصفهانی مختصر اطلاعاتی را به دست می‌دهد و آن هم تنها شرح حال مؤلف است نه تاریخ‌نگاری و نحوه بینش و روش نویسنده.^۵

مقاله بعدی، از منصور صفت گل با عنوان «تحول و تکامل تاریخ‌نویسی عمومی در ایران عصر صفوی؛ با تأکید بر خلدبرین (سالهای ۱۱۳۵-۱۰۳۸ ه.ق)»، می‌باشد و نویسنده این مقاله به بررسی مختصر تواریخ عمومی عصر صفوی از لحاظ نوع نگاه مورخین این نوع منابع به وقایع جهان است. سپس وی تاریخ عمومی بعد از مرگ شاه عباس اول را در دو دسته مختصر و مفصل تقسیم نموده است. در این تقسیم بندی خلدبرین از دسته تواریخ عمومی مفصل است که ویژگی‌های آن را از لحاظ محتوا و روش

^۵ بهروز نوروززاده چگینی (خرداد و تیر ۱۳۸۶) «نگاهی به کتاب خلدبرین». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، سال ششم، شماره ۶۷-۶۸، ویژه مطالعات صفوی ۲، ص ۱۳۰-۱۲۸.

نگارش به صورت خلاصه مورد دقت قرار داده است. این مقاله در ارائه طرحی کلی از این کتاب به نگارنده کمک نمود.

.... کتاب‌ها و پایان‌نامه‌هایی که به گونه‌ای به موضوع مورد بحث پرداخته‌اند عبارتند از:

کتاب *ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم* (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم) خلدبرین، مصحح به طور مختصر در مورد شرح حال مؤلف ونحوه تصحیح کتاب در مقدمه توضیحاتی داده است. ^۶ در کتاب *خلاصه السیر تاریخ روزگار شاه صفی صفوی*، که به کوشش ایرج افشار به چاپ رسیده است، تنها در مقدمه، مختصری از زندگی‌نامه نویسنده و توضیح محتوایی اثر آورده شده است. ^۷

اندیشه تاریخ‌نگاری عصر صفوی، نوشته محمد باقر آرام یکی از کتاب‌های بسیار مفید در ارتباط با این پژوهش می‌باشد. نویسندگان به اندیشه‌های رایج در تاریخ‌نگاری و سیر تاریخ‌نگاری در دوره صفوی پرداخته و کوشیده است مطابق با شیوه‌های تحقیقی امروز و ضمن رعایت اصول پژوهش بر مبنای معیارهای جدید، ابتدا در فصلی طولانی و مفصل، تاریخ‌نگاری ایران از ورود اسلام تا ظهور صفویه را شرح می‌دهد و سپس مبحث اصلی کار، یعنی اندیشه‌ی تاریخ‌نگاری دوره صفویه را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. این کتاب برای سیر تحول یا تنزل تاریخ‌نگاری ایران، زمینه‌های اجتماعی، سبک و قالب تاریخ‌نگاری این دوره بسیار مفید است. درباره‌ی *خلاصه السیر و خلدبرین* و مؤلفان این آثار، به نکات قابل توجهی ذیل عنوان درباره اندیشه دینی و مذهبی، تک‌نگاری سلطانی، تاریخ‌نگاری عمومی و سبک و قالب در تاریخ‌نگاری عصر صفوی اشاره کرده است؛ ^۸ اما متأسفانه آرام به دلیل دامنه گسترده موضوع کتابش، اطلاعات کم و مختصری درباره بینش و روش این دو مؤلف قرن یازدهم هجری قمری به خواننده ارائه می‌نماید. این پایان‌نامه با دیدی جزئی و موشکافانه در پی کشف این شاخصه‌ها می‌باشد.

تاریخ‌نگاری عصر صفویه و شناخت منابع و مآخذ تألیف جهانبخش ثواقب، این اثر تنها به معرفی منابع و مآخذ و مقالات در ارتباط با صفویان پرداخته و به تحلیل این آثار کمتر توجه نموده است. درباره *خلاصه السیر و خلدبرین* در زیر مجموعه‌ی تاریخ‌نگاری قرن یازدهم به معرفی آنها پرداخته است. ^۹ ثواقب تنها برای بررسی و شناسایی مآخذ اهمیت بیشتری قائل بوده است؛ با این حال از

^۶ محمد یوسف واله قزوینی اصفهانی (۱۳۸۲). *خلدبرین ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم* (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم).

مصحح: محمد رضا نصیری. تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، صص یک تا سی و دو.

^۷ محمد معصوم خواجگی اصفهانی (۱۳۶۸) *خلاصه السیر تاریخ روزگار شاه صفی صفوی*؛ مصحح: ایرج افشار. تهران: علمی، ۱-۲۳.

^۸ محمد باقر آرام (۱۳۸۶) *اندیشه تاریخ‌نگاری عصر صفوی*. تهران: انتشارات امیرکبیر، صص ۲۱۸، ۲۲۵، ۲۳۴، ۲۳۸، ۲۸۵، ۳۱۸، ۳۰۰، ۳۱۹.

^۹ جهانبخش ثواقب (۱۳۸۰) *تاریخ‌نگاری عصر صفویه و شناخت منابع و مآخذ*. شیراز: انتشارات نوید شیراز، صص ۶۸-۶۹، ۷۸-۷۹.